

žymėti, kad, norint aprašyti sąmonės, mąstymo, kalbėjimo reiškinių tarpusavio ryšius ir jų genezę, pirmiausia reikia turėti šiuolaikinės psichologijos duomenų.

K. STOŠKUS

MĄSTYMO FORMAVIMASIS IR JO FORMOS

Terminų problema. Diskusijas apie pirmykštį mąstymą gerokai komplikuoja nevienoda tokių terminų, kaip „mąstymas“, „sąvoka“, „logika“, „abstrakcija“, „pirmykštis“, vartoseną. *Mąstymu* yra laikoma: 1) žodžiais realizuojamas apibendrintas tikrovės pažinimo procesas, 2) *bet koks* esminių savybių išskyrimo iš jutiminių duomenų, apibendrinimo procesas, 3) taisyklingas, logiškas žinių išvedimas iš kitų žinių (jis gali būti ir kalbinis, ir nekalbinis), 4) naujų žinių, logiškai neišvedamų iš turimų žinių, atskleidimas probleminėje situacijoje, 5) veiksmų programos sudarymas, būdo kokiam nors tikslui pasiekti numatymas, 6) toks informacijos perdirbimas, kuriuo pasiekiamas aukštas duomenų atrankos laipsnis žmogaus elgesiui reguliuoti. *Sąvoka* vėlgį kartais traktuojama kaip redukuota teorija, žinių apie kokį nors objektą vienybė, kartais kaip didesnio arba mažesnio laipsnio esminių objekto savybių atitraukimas nuo neesminių, o kartais tik kaip griežtas, mokslinis tų savybių atitraukimas. *Abstrakcija* savo ruožtu vadinamas ne tik esminių savybių išskyrimas, jų atitraukimas nuo atsitiktinių, neesminių savybių, bet kokios daikto (arba daiktų klasės) savybės atitraukimas nuo visumos, bet ir apibendrinta grafinė schema, brėžinys, planas, semantiškai neapibrėžto turinio piešinys („abstraktus paveikslas“) arba muzikos kūrinys. *Logika* taipogi apibrėžiama ir kaip kalbinio mąstymo forma, ir kaip bet koku būdu pasireiškiančių mąstymo taisyklių (dėsnių) visuma, ir net kaip ryšiai tarp kokių nors vieno signalų ir iš jų išvedamų kitų signalų. Pagaliau *pirmykščiu* kartais vadinamas archeoantropas (pitekantropas, sinantropas), kartais ir paleoantropas (neandertalietis, *Homo primigenius*) arba net pirmykštės bendruomenės narys (neantropas, *Homo sapiens*). Neatsižvelgiant į šią reikšmių įvairovę, neįmanoma produktyviai diskutuoti, išvengti polemikos su išgalvotais priešininkais.

Dvi koncepcijos ir dvi problemos. Terminų vartosenos nevienodumai pastebimi ir toje polemikoje, kuri pastovų savo logiškumu ir sąvokiškumu mąstymą priešpastato kintamų mąstymo formų teorijai.

Pastovios mąstymo formos koncepcija sąvoką laiko visuomeninės praktikos sąlygotu, todėl istoriškai kintančiu ir apibendrintu daiktų, reiškinių bei procesų žinojimu. Operavimas sąvokomis čia ir yra mąstymas. Vadinasi, sąvokiškumas yra neatskiriama mąstymo savybė, išreiškianti mąstymo kokybinį apibrėžtumą arba jo esmę. Kur nėra sąvokų, ten nėra ir mąstymo. Nesąvokinis mąstymas — *contradictio in adjekto*. Dėl to ir *pirmykštis* mąstymas tiek, kiek jis yra *mąstymas*, negali apsieiti be są-

vokų. Kaip besikeistų žmogaus patirtis ir jis pats, jo mąstymas liks visada socialinės praktikos sąlygotu sugebėjimu, išskiriančiu jį iš gyvulių tarpo.

Šita bendra nekvestionuotina teorinė schema tik gana paviršutiniškai, verbalistiškai tegali būti priešpastatoma nesąvokinio mąstymo idėjai, kuri pasitaiko žymiai specialesnėse kintamų mąstymo formų teorijose, iš esmės neneigiančiose nei mąstymo socialinės prigimties, nei jo sąvokinio pobūdžio pačia bendriausia šio žodžio prasme. Pastarojo tipo teorijose „nesąvokinio mąstymo“ terminas pavartojamas atskirti tokioms mąstymo sritims, kuriose tas sąvokiškumas dar nėra aiškiai išvystytas (pavyzdžiui, visuomenės ar atskiro žmogaus formavimosi stadijoje) arba kuriose sąvokinė funkcija sudaro tik bendrą automatizuotą, emocinių, intuityvių, nesąmoningų procesų planą, kryptį, savotišką potekstę, įprasminimą. Tokio mąstymo pirmame plane yra vienokia ar kitokia kultūrine tradicija pagrįstos operacijos vaizdiniais, vaizdų struktūromis, konvencionalizuoti emociniai procesai, daugiau ar mažiau automatizuotos fizinių veiksmų bei elgsenos programos ir pan. Vadinasi, sąvokinė funkcija čia visiškai neatmetama, o tik aiškinamas jos neapibrėžtumas, neatvirumas, neryškumas arba net kartais ir sporadiškumas, fakultatyviškumas. Tiesa, ta nesąvokinio mąstymo sąvokinė funkcija nusakoma gana nevienodai,— kartais ji vadinama apibendrinimu, kartais tipizavimu bei idealizavimu, kartais tiesiog racionaliais momentais,— bet visada jai priskiriami tie patys bruožai (neretai susilpninti), kurie laikomi sąvokos plačiąja prasme atributais.

Antai psicholingvistas A. Leontjevas kalba apie apibendrintus vaizdinius, funkciškai artimus sąvokoms¹. Etnografas A. Anisimovas aiškina, kaip sąvokos, formuodamosi akivaizdžių vaizdų pagrindu, palaipsniui įgauna „vis labiau apibendrintą, abstrakčią formą“². Pirmykštis mąstymas, jo manymu, nėra vienalytis; jis turi dvi puses — mistinę, asociatyvinę, parcialinę, preloginę ir racionalią: „pirmykščio mąstymo racionalumas, stichinis materializmas išreiškia žmogaus visuomeninės istorinės praktikos iškovojoimus, o iracionalumas — jo pralaimėjimą kovoje su gamta“³. Žymus klasikinės filologijos, filosofijos ir mitologijos specialistas A. Losevas taip pat laikosi nuomonės, kad pirmykščiame mąstyme loginės kategorijos dar nebuvo diferencijuotos, aiškios ir savarankiškos. Čia dar nesą išsikristalizavusios substancijos sąvokos, dėl to jokiam daikte žmogus nerandęs nieko pastovaus, nieko, kas tvirtai apibrėžta⁴. Geras antikinės filosofijos žinovas F. Kesidis tiesiog pabrėžia, kad „vaizdinis (taip pat mitologinis) mąstymas apima racionalumo momentus, bet šie nesudaro mito branduolio, jo esmės“⁵. Tik „su didelėmis išlygomis

¹ А. А. Леонтьев, Бозникновение и первичное развитие языка, М., 1963, с. 110.

² А. Ф. Анисимов, Исторические особенности первобытного мышления, Л., 1971, с. 59.

³ Ten pat, p. 131.

⁴ А. Лосев, Античная мифология, М., 1957, с. 12.

⁵ Ф. Х. Кессиди, От мифа к логосу, М., 1972, с. 42.

galima sakyti, kad mitologiniame mąstyme bendros loginės sąvokos vaidmenį atlieka (bet nėra ja) fantastinis dievo, demono arba herojaus paveikslas⁶, kad čia apibendrinama ir analizuojama. Racionalių momentų vaidmuo čia nežymus, todėl F. Kesidis protestuoja prieš struktūralistų mėginimus racionalizuoti mitą, kuriame «protas „valdo“ vaizdą bei vaizdinį ir su jais susijusius jausmus, išgyvenimus ir valios impulsus tik tam tikrose ribose»⁷. Net pats L. Levi-Briulis, apskritai pernelyg griežtai atitraukęs šiuolaikinį racionalų mąstymą nuo mistinio, kalba apie to mistinio mąstymo daromą specifinį apibendrinimą. Bendrumą čia sudaręs ne koks nors pasikartojantis intelektualinio suvokimo bruožas, o „atpalvis“, „tonalumas“, bendras tam tikriems vaizdiniams ir subjekto suvokiamas kaip kažkas, kas būdinga visiems tiems vaizdiniams. Tai vienybė tokių vaizdinių, „kurie, būdami tarpusavyje skirtingi savo turiniu arba jo dalimi, vis tik daro sąmonei įspūdį vienu ir tuo pačiu būdu“⁸.

Nediferencijuotas, sinkretiškas, neišvystytas mąstymas aptinkamas ir ankstyvojoje, „veiksminėje“, vaiko raidos pakopoje. Psichologas A. Valonas pažymi, kad šiuo laikotarpiu dar nėra pakankamai diferencijuotas „psichinis pragmatinio ir konceptualinio plano gyvenimas“⁹.

Racionalių bruožų buvimas vaizdiniame mąstyme įrodinėjamas visų meno šakų teorijose. „... Nors sąvokų ir loginių operacijų sritis atlieka tam tikrą vaidmenį, tiek muzikos kūrinį kuriant, tiek ir jį suvokiant,— rašo muzikologas M. Aranovskis,— visiškai aišku, kad ne ji apibrėžia muzikinio mąstymo specifika“¹⁰. Literatūros tyrinėtojas A. Dremovas teigia, kad „meninei kūrybai būdinga konkretaus jutimiškumo ir logiškumo, emocijos ir minties vienybė“¹¹. Ši idėja palaikoma estetikų bei filosofų darbuose. Antai J. Borevas meninį vaizdą (ir atitinkamai meninį mąstymą) apibūdina kaip „minties ir jausmo, racionalumo ir emocionalumo vienybę“, kaip „pajaustą mintį“ ir „apmąstyta jausmą“¹².

Piktnaudžiaujame tais pavyzdžiais, kad parodytume, jog įvairiausiose teorijose „nesąvokinio“ (vaizdinio, emocinio, daiktinio, veiksminio ir kt.) mąstymo atribojimas nuo sąvokinio paprastai nereiškia, kad pripažįstamas grynai jutimiškas, „vaizdinis“, sociališkai nesąlygotas mąstymas ir atmetama mąstymo apibendrinamoji, analitinė, pažintinė funkcija. Priešingai, daugelyje šių teorijų mėginamas pagrįsti ne tik mąstymo loginių formų, bet ir žmogiškai konvencionalizuotų emocinio reagavimo formų bei vaizdinių socialinis sąlygotumas. Vaizdas čia anaipol ne tiek psichologinis vaizdinys, kiek sudėtingos įvairiapusės ir įvairiatikslės dvasinės kultūros produktas ir jos instrumentas, priešpastatomas sąvokai tik tuo

⁶ Ten pat, p. 43.

⁷ Ten pat, p. 44.

⁸ Л. Леви-Брюль, *Сверхъестественное в первобытном мышлении*, М., 1937, с. 22.

⁹ А. Valonas, *Psichinis vaiko vystymasis*, К., 1972, p. 126.

¹⁰ М. Арановский, *От редактора-составителя.— Проблемы музыкального мышления*, М., 1974, с. 4.

¹¹ А. Дремов, *Художественный образ*, М., 1961, с. 77.

¹² Ю. Боров, *Эстетика*, М., 1975, с. 204.

atveju, jei pastaroji traktuojama kaip *pažintines funkcijas* atliekančio *kalbinio* mąstymo priemonė ir rezultatas. Šia prasme paprastai ir priešpastatomas nesąvokinis mąstymas sąvokiniam, o ne ta prasme, tarsi nesąvokinis mąstymas egzistuoję už istoriškai susiklosčiusios sąmonės sferos. Kai kalbame apskritai apie mąstymo sąvokiškumą (plačioji prasmė), mes nusakome tą pagrindinį bruožą, kuris skiria mąstymą nuo gyvulių psichikos, o kai priešpastatome nesąvokinį mąstymą sąvokiniam, mes atribojame nevienodus sąvokiškumo placiaja šio žodžio reikšme pasireiškimo laipsnius. *Sąvokinis mąstymas* pastaruoju atveju (t. y. siaurąja prasme) traktuojamas kaip labiausiai išvystytas pažinimo būdas, kuris mokslinio mąstymo forma priešpastatomas mitologinei, religinei, meninei, techninei ir kitoms specializuoto mąstymo formoms, suaugusio žmogaus mąstymo forma — vaiko mąstymui, *Homo sapiens* mąstymo forma — pirmųjų mąstymui.

Pirmųjų mąstymo stadija. Populiariojoje ir specialiojoje literatūroje aiškinimai, kaip formuojasi sąmonė, svyruoja tarp dviejų tendencijų: pagal *vieną* iš jų, žmogaus sąmonė atsirado pamažu, laipsniškai išsivysčius tams savybėms bei potencialams, kurios savo užuomazgomis slėpėjo gyvulių psichikoje ir kurios socialinio gyvenimo (įskaitant darbinę veiklą) sąlygomis įgavo kokybiškai naujų bruožų; pagal *kitą* — sąmonės atsiradimas yra šuolis, liudijantis, kad instinktyvią gyvulio veiklą yra pakeitusi tikslinga, žmogiška veikla. Pirmuoju atveju dedamos pastangos nustatyti atskirus žmogaus sąmonėjimo etapus, antruoju — įrodinėjama, kad visos hominidų (homininų) rūšys yra sąmoningos būtybės. „Evolucionistas“ yra įsitikinęs, kad galima rekonstruoti nuoseklų, tolygų perėjimą nuo gyvulio psichinių formų prie mąstymo loginių procedūrų, hipotetiškai atstatant tam tikras trūkstamas grandis, kurios padaro iš esmės nepastebimą naujos kokybės atsiradimą. „Šuolininkas“ visiškai atsisako rekonstrukcijos, priskirdamas jau beždžionžmogiui *Homo sapiens* protą. Šiandien vis labiau išryškėja tų tendencijų ribotumas ir jų racionalus turinys. Pasakyti, kad žmogaus skirtumas nuo gyvulio „atsiranda palaipsniui,— reiškia nieko nepasakyti, o išsisukti. Pasakyti, kad jis atsirado „išsyk“, „iš pat pradžios“, vadinasi, nukreipti į pradžios sąvoką,— įžvalgiai pastebėjo B. Poršnevas¹³.

Tų dviejų tendencijų opozicija atspindi realų prieštaravimą tarp raidos tolydumo ir jos diskretumo. Tik čia tie raidos aspektai yra atitraukti vienas nuo kito ir absoliutizuoti.

Kad ir kiek mokslas rekonstruotų natūralios atrankos ištrintas evoliucijos grandis, niekada jis neužtiks taip „evoliucionistų“ laukiamos lemiamos grandies, rodančios, kur baigiasi gyvuliškoji evoliucija ir prasideda žmogiškoji,— paprasčiausiai tokios griežtos ribos čia nėra, kaip ir kitur realiame pasaulyje. Bet tai nereiškia, kad mes apskritai negalime išskirti tam tikrų žmogaus formavimosi pakopų, kad žmogus buvo visada tas pats žmogus, kaip postuluoja „šuolininkai“. Sunku pritarti nuo-

¹³ Б. Ф. Поршнев, О начале человеческой истории, М., 1974, с. 43.

monei, kad beždžionžmogis mąstė taip pat, kaip ir šiuolaikinis žmogus. Net jeigu ir laikytumės požiūrio, kad pitekanthropas iš esmės yra jau susiformavęs žmogus, ir tada liktų atvira problema, kuo pirmykštis žmogus skiriasi nuo Homo sapiens. Negi tik „praktinio patyrimo medžiaga“? Patyrimo medžiaga labai skiriasi šiuolaikinis civiliztuotas žmogus nuo pirmykštės bendruomenės medžiotojo, bet juk šis skirtumas kitoks, negu tas, kuris padeda atriboti pitekanthropą nuo kromanjoniečio arba šiuolaikinio žmogaus. „Medžiagos“ skirtumus lemia nevienodas bendruomenių socialinis išsivystymas, tuo tarpu skirtumai tarp atskirų hominidų rūšių — akivaizdus biologinės evoliucijos padarinys. Pirmykščio žmogaus socializavimosi procese „išrastos“ veiklos formos dar nepajėgė prilygti biologiniams natūralios atrankos mechanizmams, todėl jam išlikti lemiamos reikšmės tebeturėjo morfologiniai duomenys, fizinė jėga, vikrumas, organizmo atsparumas ir kiti dalykai.

Koks galėjo būti to pirmykščio žmogaus (archeoantropo ir paleoantropo) mąstymas ir kiek iš viso jis buvo mąstymas, šiandien nelengva nusakyti. Yra nemaža įdomių hipotezių, paremtų archeologijos, etnografijos, lingvistikos, vaikų psichologijos, sociologijos ir kitų mokslų duomenimis, bet kol kas nėra plačiau priimto požiūrio. Daugelį jų vienija mintis, kad besiformuojantis mąstymas buvo daug konkretesnis, daiktiškesnis, vaizdingesnis ir emocingesnis, daug labiau susijęs su fizinės veiklos operacijomis, negu šiuolaikinio žmogaus mąstymas. Tolimesnių tikslų įgyvendinimo programos buvo gana silpnos, todėl jos nepajėgė atitraukti individo nuo biologiškai reikšmingų situacijų diktato. Tačiau pastovi įrankių gamyba, jų saugojimas, ugnies panaudojimas leidžia spėti, kad tokios programos vis tik jau galėjo būti, kad žmogus apskritai jau tada galėjo savo veiklą orientuoti į tolimesnę perspektyvą.

Besiformuojantį pirmykštį mąstymą atriboti nuo susiformavusio mąstymo sunku ir dėl to, kad paprastai pagal tuos pačius kriterijus (vaizdingumą, konkretumą, daiktiškumą ir kt.) atskiriamas Homo sapiens sveikas protas (taip, kaip ir meninis, religinis mąstymas) nuo mokslinio mąstymo, t. y. iš esmės tas pats sveikasis protas kartais traktuojamas kaip konkretus ir vaizdinis, o kartais kaip abstraktus ir sąvokinis (šiaurėsne to žodžio reikšme). Tai rodo, kad pirmykščio mąstymo specifika kol kas nėra patenkinamai apibrėžiama. Bet tai nėra tik pirmykščio mąstymo teorijų trūkumas. Atsakomybę turi dalintis ir individo psichinio vystymosi, ir specializuotų mąstymo formų teorijos; tuo labiau, kad iki šiol dar, atrodo, nėra tokių tyrinėjimų, kurie aprėptų filogenetinę, ontogenetinę ir specializuotų mąstymo formų įvairovę. Tiesa, jau yra nemaža idėjų, kurios gali stimuliuoti tokius tyrinėjimus. Nekalbant apie racionalų momentą turinčią G. Hegelio trijų dvasios savizinos pakopų (meninės, religinės ir filosofinės) teoriją, yra vertingos L. Vygotskio, A. Valono, Ž. Piažė idėjos apie kai kuriuos bendrus ir specifinius filogenetinio ir ontogenetinio psichikos vystymosi bruožus, įdomi I. Mejersono, Ž. Vernano ir kitų autorių rutuliojama istorinės psichologijos mokykla, atskleidžianti kultūrinį psichinių procesų sąlygotumą, reikšmingi E. Kasirerio,

Č. Moriso, R. Jakobsono mėginimai diferencijuoti mąstymą pagal ženklų (arba kalbos) savybes, funkcijas bei jų panaudojimą. Tačiau vieningos teorijos kol kas neturime. Tik šita aplinkybė neduoda pagrindo neigti mąstymo formų (arba būdų) įvairovės, o kartu ir pirmykčio mąstymo specifikos.

Pirmykščiai įrankiai. Nekintamos mąstymo formos koncepcija pakanka sąlyga mąstymui funkcionuoti laiko primityviausių įrankių gamybą ir naudojimą. Todėl klausimas, ar kokia nors iškastinė būtybė buvo protinga, čia pavirsta klausimu, ar galima įrodyti, kad ji yra naudojusi ar gaminusi kokius nors įrankius. Manoma, kad įrankį gali pasigaminti ir naudoti tik toks gyvūnas, kuris numato tikslą ir sugeba pasirinkti priemones; o tokiu gyvūnu laikomas visuomeninių gyvenimo sąlygų suformuotas žmogus.

Šiandien tokia kategoriška pažiūra reikalauja žymių korektyvų. Gaušs etologų ir zoopsichologų duomenys rodo, kad elementarių įrankių gamyba ir naudojimas dar nerodo nei žmogiškos psichikos, nei socialinių sąlygų¹⁴. Dėl to pradedama aiškinti, kad žmogui būdinga ne bet kokia įrankių gamyba, o tik *pastovi* gamyba ir įrankių gamyba *kitais įrankiais*. Tačiau *pastovi* gamyba terodo tik tai, kad įrankiai gyvūnų rūšiai yra tapę gyvybiškai būtinais (ir tai sudaro svarbią socialinės pažangos sąlygą), o vienus įrankius gaminti kitais vertė apdorojamos medžiagos (pvz., akmenų) patvarumas. Kiek tas gaminimas buvo sąmoningas, sunku ką nors aiškaus pasakyti, nes, anot B. Poršnevo, mes nieko nežinome apie įrankių panaudojimo būdą¹⁵. Galima net manyti, kaip A. Leontjevas, kad iki pat „neandertalinio laikotarpio mūsų protėvių darbo veiksmai fiziologiniu atžvilgiu beveik nesiskyrė nuo bet kokio gyvūno darbo veiksmų“¹⁶. Archeoantropo veiklos nesąmoningumą jis aiškina tuo, kad dauguma šėlinės ir didelės dalis ašelinės kultūros produktų yra gana pastovaus tipo gaminiai ir kad tik nustjerinėje kultūroje jie pasidarė gana įvairūs savo forma ir dydžiu. Galimas daktas, ši pažiūra turi racijos, nes šėlinės kultūros produktų vientipiškumas labiau primena pastovius kai kurių gyvulių instrumentus, negu Homo sapiens įrankius, skirtus specialioms darbams atlikti. Kaip ten bebūtų, bet mes neturime jokių patikimų duomenų, kurie rodytų, kad ikišėlinė, šėlinė ir net ašelinė kultūra yra visiškai sąmoningai veikiančių būtybių produktas, tuo labiau, kad paprastų įrankių gaminimas ir vartojimas gali būti biologiškai determinuotas, kad „veikla su įrankiais — tik viena grynai biologinės adaptacijos, prisitaikymo prie egzistavimo sąlygų formų“¹⁷. Todėl visai galimas daktas, kad, paveldėdami ekologinių sąlygų diktuojamą kolektyvinį gyvenimo būdą, vaikščiojimą stacioniais, garsinę signalizaciją, hierarchinę

¹⁴ P. Шовен, Поведение животных, М., 1972, с. 362—391; J. van Lawick - Goodall, Wsieniu człowieka, W., 1974, s. 325—328; I. Eibl — Eilesteltas, Galapagu safos V., 1975, p. 104 ir kt.

¹⁵ Б. Ф. Поршнев, О начале человеческой истории, с. 107.

¹⁶ А. А. Леонтьев, Возникновение и первичное развитие языка, с. 39.

¹⁷ К. Э. Фабри, Зоопсихология и антропогенез.— «Природа», 1973, № 2, с. 84.

bandos struktūrą ir kai kuriuos kitus bruožus¹⁸, tam tikrus įrankius naudojantys proantropai susiformavo natūralios atrankos būdu. Mes neturime jokio pagrindo manyti, kad viskas, kuo Homo sapiens skiriasi nuo šiuolaikinio gyvulio (pvz., šimpanzės), yra socialinių sąlygų ir sąmoningos veiklos padarinys. Veikiau priešingai: šiuolaikiniai gyvūnai rodo, ko jiems stokojo, kad jie neišvystė universalios veiklos formų. Reikia manyti, proantropas sugebėjo operuoti įrankiais daug plastiškiau ir kryptingiau, negu šiuolaikiniai antropoidai. O tai galėjo lemti žmogaus protėviams išlikti būtinas pastovus įrankių vartojimas, kuris padėjo pagrindus jų materialiniam bendravimui, gamybinės patirties perdavimui iš kartos į kartą ir kitoms socializacijos formoms. Yra net tam tikrų archeologinių duomenų, leidžiančių spėti buvus tokį australopiteką, kuris pastoviai ir sistemingai vartojo įrankius. Tai Homo habilis — mažas nagingas „žmogeliukas“, kuris nors ir vartojo įrankius, tačiau savo morfologinėmis savybėmis nesiskyrė nuo kitų antropomorfinių beždžionių. Homo habilis yra sukėlęs daug diskusijų, kurios tebesitęsia iki šiol. Ne vienas jį laiko primityviausiu žmogumi vien dėl to, kad jis vartojo įrankius. Tačiau šita sąlyga šiandien jau neatrodo pakankama. Reikia dar įrodyti, kad tie įrankiai materialiai susieja gyvūnų grupes, fiksuoja, įtvirtina jų patirtį, perduodami ją ateinančioms kartoms, nes mąstanti būtybė formuojasi, susidarant socialinėms veiklos formoms ir santykiams. Tuo tarpu neabejotini hominidai (archantropai ir paleoantropai) dar nesudarė žmonių bendruomenių; jie gyveno *kaimenėmis*. „Terminas „pirmykštė žmonių kaimenė“, — rašo A. Peršicas, A. Mongaitas ir V. Aleksejevas, — gerai perduoda seniausių ir senovės žmonių organizacijos dialektinį savitumą, jos *perėjimą* iš ikižmogiškos gyvulių kaimenės į „užbaigtą“, susiformavusią visuomenę“¹⁹ (kursyvas mano. — K. S.).

Tuo pereinamuoju laikotarpiu dar nėra tokios materialinės kultūros raidos, kuri būdinga susiformavusiam žmogui, t. y. raidos, kurią būtų galima išaiškinti tik socialinės patirties pakitimais. Atskiros kultūros formos čia sudaro tam tikras koreliacijas su genetinių mutacijų bei natūralios atrankos apspęstomis biologinėmis struktūromis. Todėl perėjimas nuo vienos formos prie kitos neatskiriamas nuo morfologinių hominido pakitimų. Ašelinės kultūros kirtikliai čia neišsivysto iš šelinės ir ikišelinės kultūros įrankių taip, kaip, sakysime, geležinis Homo sapiens kirvis iš akmeninio: jie atsiranda vienas po kito arba vienas greta kito drauge su atitinkamomis hominidų rūšimis. Neandertalietis ne tiek patobulina pitekantropo ar net prezindžantropo (Homo habilis) įrankius, kiek, pats būdamas progresyvesnės struktūros, juos geriau sukuria, t. y. kruopščiau apdoroja, labiau diferencijuoja ir net konstruoja.

Kalbos formavimasis. Pirmykščiam mąstymui rekonstruoti paprastai panaudojami kalbos raidos duomenys, o kalbos raida savo ruožtu mėgi-

¹⁸ Н. Н. Воронцов, Биологические предпосылки эволюции человека. — «Природа», 1973, № 2, с. 84.

¹⁹ А. И. Першиц, А. Л. Монгайт, В. Ч. Алексеев, История первобытного общества, М., 1974, с. 59.

nama atkurti, remiantis antropologiniais, archeologiniais, ontogenetiniais smegenų pakitimo faktais, neurofiziologiniais, neuropsichologiniais, vaikų kalbos, gyvulių signalinių sistemų tyrinėjimais, materialinės bei dvasinės kultūros reliktais ir kai kuriais kitais duomenimis.

Smegenų pakitimus antropologai nustatinėja pagal iškastinių kaukolių vidaus ertmės pasikeitimus, geriau pastebimus smegenų muliažuose (endokranuose). Tuo būdu yra aptiktas tam tikras pitekanthropo (ypač sinantropo) smegenų srities išplatėjimas tarp kairiojo smilkinio, viršugalvio ir pakaušio. Šios srities išsivystymą antropologai sieja su kalbos pradmenimis. Pavyzdžiui, J. Roginskis ir M. Levinas remiasi žinomais klinikiniais duomenimis²⁰, kurie rodo, kad, pažeidus tą sritį, sukeliama amnezinė afazija, t. y. tokia būseną, kai ligonis negali pasakyti žinomų daiktų pavadinimų. Be to, šita smilkinio-viršugalvio-pakaušio sritis yra arti viršutinio smilkinio vingio, kurį pažeidus žmogus nesugeba suprasti svetimos kalbos, o šnekėdamas iškraipo žodžius bei jų reikšmes. Neurofiziologo ir neuropsichologo A. Lurijos aiškinimu, „tas dalis pažeidus, saugdomos simultaniškos erdvinės schemas, o simboliniame lygmenyje sąlygojama tai, kad imama nesuvokti tam tikrų loginių bei gramatinių santykių („semantinė afazija“) ir labai sutrinka tos konstruktyvios veiklos ir skaičiavimo operacijų formos, kurių atlikimas remiasi „simultaniškėmis (kvazierdvinėmis) sintezėmis“²¹. Tačiau smilkinio srities išsivystymo jis dar nelaiko pakankama sąlyga kalbai funkcionuoti. Garsinė kalba, anot A. Lurijos, „remiasi bendra smilkinio ir kaktos apatinės dalies veikla“²². Kadangi tik paleoantropų kaktos apatinės smegenų dalys buvo labiau išsivysčiusios, tai kalba jam yra gerokai vėlesnis darinys, negu J. Roginskiui ir kai kuriems kitiems antropologams bei istorikams.

Pagaliau visi minėti autoriai sutinka, kad iš visų hominidų geriausiai išsivysčiusios kalbinei veiklai ypač svarbios *neoantropo* smegenų sritys ir kad tik jo kalba buvo susiformavusi.

Filogenetinėmis tyrimais nustatomą kalbos centrų formavimosi pako-piskumą iš dalies paliudija ir ontogenetiniai duomenys. Jie rodo, kad „vaikas ateina į pasaulį su visiškai subrendusiais požieivio darinių ir paprasčiausių (projekcinių arba pirminių) žievės sričių aparatais ir nepakankamai subrendusiais sudėtingesnių antrinių ir tretinių žievės sričių aparatais“²³. Pastarosios sritys vystosi vėlgi netolygiai; „sudėtingiausios kaktos sritys galutinai subręsta tik apie 6—7 metus“²⁴.

Žinoma, ne visi antropologai ir neurofiziologai tokią argumentaciją laiko patikima: abejojama ir kalbos centrų nustatymo teorija, ir galimybė iš gana išoriškų smegenų bruožų nustatyti, kaip išsivysčiusi kalba. Bet šitas sveikas teorinis skepticizmas negali nuneigti to, kad smegenų tyrimais pagrįsta kalbos formavimosi hipotezė suderinama su kitais duome-

²⁰ Я. Я. Рогинский, М. Г. Левин, Антропология, М., 1963, с. 298.

²¹ А. П. Лурия, Основы нейропсихологии, изд. МГУ, 1973, с. 298.

²² Ten pat, p. 38.

²³ Ten pat, p. 40.

²⁴ Ten pat, p. 41.

nimis paremtomis hipotezėmis. Lenkų antropologė V. Stenslicka, kritiškai vertinanti smegenų muliažų tyrimus, pirmykščio žmogaus kalbos formavimosi procesą mėgina susieti su vertikalia stovėseną, dantų ir žandikaulių redukcija, kaukolės platėjimu, smakro ir atitinkamų raumenų grupių išsivystymu. Jos manymu, „apie sugebėjimą laisvai kalbėti galima spręsti tik ten, kur matome veido dalies redukciją ir jos pasislinkimą po kaukolės smegenų dalimi. Ikižmogiškos ir ankstyvosios žmogiškos formos su dideliais prognatiškais veidais ir sunkiais apatiniais žandikauliais, neturinčiais smakro, jokių būdu negalėjo turėti labai išsivysčiusios kalbos“²⁵. Panašų požiūrį į sąlygas kalbai funkcionuoti kadaise yra išdėstęs ir tarybinis antropologas V. Bunakas, kuriam tik neoantropas yra pasiekęs artikuliuotai kalbai būtiną kramtomųjų raumenų redukciją²⁶.

Įdomus, bet gerokai spekuliatyvus V. Bunako mėginimas nustatyti kalbos formavimosi stadijas ir jas sinchronizuoti su atskiomis materialinės kultūros formomis: su ikišeline kultūra jis sieja sušukimų ir kvietimų tipo kalbos užuomazgas, šelinę kultūrą gretina su daugiareikšmių žodžių-sakinijų vartojimu, mustjerinę kultūrą — su labiau diferencijuotais žodžiais-sakiniais²⁷.

Apskritai nuomonė, kad kalbos užuomazgos slypi sušukimo ir kvietimo signaluose, yra gana paplitusi. Nesutariama tik dėl tų sušukimų bei kvietimų kilmės. Vieni autoriai (L. Nuarė, M. Miuleris) juos kildina iš tų grupės bendrumo jutimo išraiškų, kurios lydi kolektyvinę žmonių veiklą, kiti, iš esmės vystydami nuo Epikūro laikų besitęsiančią teorinę tradiciją (A. Spirkinas, A. Leontjevas ir kt.), — iš afektyvių garsų. treči (V. Bunakas), priešingai — iš emociškai neutralių garsų, susijusių su kasdieniniais gyvūnų elgsenos aktais.

Pirmykščiai sušukimai rekonstruojami pagal pirmuosius vaikų kalbinius signalus, afektines suaugusių žmonių kalbos formas ir net pagal gyvulių komunikacinių sistemų tyrimo duomenis. Tokiu būdu gaunama forma kartais nusakoma „žodžių-sakinijų“ terminu, parodant, kad pirmykštės kalbos formos nebuvo diferencijuotos, kad jose slypėjo būsimų sakinių ir būsimų žodžių prielaidos. „Reikia manyti, pirminiai garsų kompleksai garsine sandara priminė žodį, bet žymėjo vientisą, nesuskaidytą suvokimą (vaizdinį), t. y. savo funkcija priartėjo prie sakinio, bet, žinoma, nebuvo sakiny“²⁸, — rašo lingvistas A. Čikobava. Sintaksinis pirmykščių kalbos formų nediferencijuotumas atitiko jų semantinį neapibrėžtumą, daugiareikšmiškumą, priklausomą nuo konkrečių situacijų. Pirmykščiai garsų kompleksai, anot A. Čikobavos, galėjo būti panašūs į tokius vaikų kalbos žodžius, kaip, sakysime, „apa!“, kuris vaiko kalboje gali reikšti „Paimk mane ant rankų!“, „Einam pasivaikščioti!“, „Ap-

²⁵ W. Stęślicka, Ewolucja mowy w filogenezie człowieka.— *Studia linguistica*, I, Wrocław, 1974, s. 57.

²⁶ В. В. Бунак, Происхождение речи по данным антропологии.— *Происхождение человека и древнее расселение человечества*, М.—Л., 1951, с. 232—233.

²⁷ Ten pat, p. 280.

²⁸ А. С. Чикобава, Введение в языкознание, ч. 1, М., 1953, с. 131.

vilk palta!" (arba netgi vien palta, kuriuo jį apvelka, kai veda pasi-vaikščioti); pagal kontekstą — tai viena, tai kita"²⁹.

Pirmykščių sušukimų funkcija galėjo būti iš esmės koordinacinė: ji turėjo derinti kolektyvo narių elgseną bendrai veiklai; todėl lingvistas A. Leontjevas juos vadina garsais-regulatoriais. Tie signalai skatino pirmykščius žmones „tam tikrai veiklai, nieko nesakydami apie tai, / ką ta veikla nukreipiama“, todėl jie savo funkciją galėjo atlikti tik tada, kai veiklos „objektas buvo stebėjimo lauke“³⁰. Semiotikas A. Vetrovas pirmykščių žmonių sušukimus vadina reikalavimais veikti. Senovinis žmogus „kalbėjo ne apie tai, kas yra, o apie tai, ką reikia daryti. Jis ne aprašinėjo, o kvietė į pagalbą, kurią jam galėtų suteikti kitas individas jo veikloje. Jeigu tuos pirmuosius besiformuojančio žmogaus pasakymus išreikštume mūsų išvystyta kalba, jie būtinai reikštų liepiamosios nuosakos veiksmazodžius („duok!“, „nešk!“, „laužk!“, „piauk!“, „mušk!“, „kelk!“, „tempk!“ ir kt.) <...>“³¹

Jeigu archeoantropas vartojo iš tikrųjų tik tokio pobūdžio signalus, tai iš esmės jis liko *Pithecantropus alalus* (nekalbantis beždžionžmogis), kaip jį, remdamasis E. Hekelio hipoteze, pavadino pitekantropo atradėjas E. Diubua. Žinoma, archeoantropo šūksniai galėjo gerokai skirtis nuo kitų gyvūnų afektinių signalų jų pavartojimo būdu, tačiau to pavartojimo mes negalime laikyti socialiniu, kaip mano kai kurie archeologai, lingvistai bei antropologai (A. Okladnikovas, I. Meščianinovas, A. Leontjevas ir kt.), vien dėl to, kad visuomenės šiuolaikine sociologine šio žodžio prasme tikriausiai dar nebuvo. Galimas daiktas, kad pirmykščio žmogaus šūksniai, vartojami, naudojant (o gal net ir darant) įrankius, jau padėjo diferencijuoti jų psichinę patirtį, paženklindami, išskirdami praktiškai reikšmingus, įvairiose situacijose pasikartojančius komponentus (objektus, priemones, veiksmus). Bet, kad tas išskyrimas taptų sąmonės faktu, jis turėjo būti realizuotas atskirų ženklų forma, dėl to tokias situacijas lydintys stereotipiniai sušukimai „diferencijavosi“ į atskiras dalis, žymincias atskirus tų situacijų reikšminius komponentus. Diferencijavosi ta prasme, kad vientisus sušukimus reikėjo pakeitinėti junginiais, padarytais iš kitų sušukimų. Vienu signalų pakeičiamumas kitais besiformuojančiai sąmonei suteikė galimybę atskirti reikšmę nuo perduodančio signalo, ko negali padaryti joks kitas gyvūnas (magnetofono juostoje įrašytas pavojaus signalas gyvulį priverčia slėptis taip pat, kaip ir realus pavojus).

Tai, žinoma, tik viena iš hipotezių. Tačiau, kaip ten bebūtų, visi šiuo metu turimi duomenys rodo, kad archeoantropas dar neturėjo susiformavusios kalbos. Patikimesnių simbolinės veiklos bei mąstymo pėdsakų yra palikusi tik mustjerinė kultūra. Įrankių gaminimo technologija čia jau žymiai komplikuočiau. Atsiranda sudėtiniai įrankiai, išmokstama išgauti ugnį, statomi gyvenamieji būstai. Savitas mirusiųjų laidojimo bū-

²⁹ Ten pat.

³⁰ A. A. Леонтьев, Возникновение и первичное развитие языка, с. 46.

³¹ A. A. Ветров, Семiotика и ее основные проблемы, М., 1968, с. 218.

das³², lokio kaulų „kompozicijos“ „lokių urvuose“³³ jau rodo, kad neandertalietis sugebėjo operuoti kolektyviniais maginiais simboliais. Dar ryškesnių simbolinės veiklos žymių yra išlaikiusi šatelperono kultūra, kuri, kaip manoma, ėjo tuoj pat po mustjerinės kultūros. Čia aptinkami tokie dirbtiniai ženklai, kaip vadinamosios medžioklinės atžymos, t. y. kaulai ir akmeninės plokštelės su tolygiai pasikartojančiais įrežimais, papuošalai. Spėjama, kad tuo laiku galėjo atsirasti ir pirmieji plokštieji piešiniai. Bet tik orinjako kultūroje, kuri laikoma *Homo sapiens fossilis* veiklos padariniu, labai paplinta konvencionalizuoti figūriniai atvaizdai ir ženklai. Dominuoja gana apibendrinti gyvulių (bizonų, arklių, mamutų, ožių ir kt.) galvos ir liemens priekinės dalies atvaizdai su konvenciniais lyties ženklais, moterų skulptūrinės figūros.

Sugebėjimas išskirti, pažymėti (paženklinti) gyvūnų rūšį kokia nors ryškesne atskiro gyvūno kūno dalimi (galva, galva ir kūno priekiu ar kt.), o vėliau tą dalį pakeisti atitinkamu atvaizdu, pažymint juo visą gyvūnų rūšį, rodo jau gana didelę orinjako žmogaus apibendrinamosios ir abstrahuojamosios veiklos patirtį, kuri, matyt, tiesiogiai siejosi su išsivysčiusia kalba. Bet, kita vertus, atsiradę tokie stabilūs ženklai, simboliai dėjo pagrindus naujoms intelekto raidos tendencijoms, iš kurių ilgainiui išsikristalizavo raštu ir visomis kitomis vizualinės komunikacijos priemonėmis reiškiamos dvasinės kultūros formos.

Kalbinis mąstymas. Aptariant, kaip formavosi kalba ir mąstymas, negalima iš akių išleisti to dalyko, kad kalba nėra nei vienintelis, nei absoliučiai universalus minties reiškimo būdas. Kalbos galimybių ribas rodo buvimas vizualinių (dvimačių bei trimačių, dinaminių bei statinių) ir audialinių dvasinių procesų reguliavimo ir bendravimo priemonių, kurių neįmanoma pakeisti kalbinėmis priemonėmis.

Kita vertus, pati sąmonė nėra pastovi grynojo „logoso“, kalbinio mąstymo karalystė, „apgyvendinama“ vis nauja ir nauja pažintine medžiaga: žmonijos praktinėje veikloje atsiranda savitos priemonės psichiniams procesams valdyti (semiotiniai operatoriai), saviti žmonių dvasinio bendravimo būdai, atsiskleidžia naujos mąstymo galimybės. Įvairios *Homo sapiens* sąmonės raidos kryptys bei tendencijos pasireiškia istorine dvasinės kultūros formų diferenciacija.

Kalbinio mąstymo specifiką lemia kalbos *diskretiškumas, sukcesyvumas (linijškumas)*, atviras ženklų *konvencionalumas, konstruktyvumas* ir kiti bruožai. *Diskretiškumas* įgalina skaidyti minties objektus įvairiausiais būdais ir aspektais: iš objektų klasės išskirti poklasius, diferencijuoti tų poklasių elementus, atskirti savybes, santykius nuo pačių daiktų, veiksmą — nuo veikiančio individo, kiekybę — nuo kokybės, priežastį — nuo pasekmės ir t. t. Kalbos *linijškumo* dėka mūsų mintys dėstomos ir ob-

³² А. И. Першиц, А. Л. Монгайт, В. П. Алексеев, История первобытного общества, с. 66—67.

³³ А. Д. Столяр, О генезисе изобразительной деятельности и ее роли в становлении сознания.— Ранние формы искусства, М., 1972.

jektai analizuojami sekos būdu, dėl to visi minties objektai bei jų komponentai gali būti nuosekliai įsisąmoninami, o mąstymo *procesas* perduodamas adresatui ir jo rekonstruojamas. Kalbos *konvencionalumas* leidžia apibrėžti sąvokas, įvedinėti terminus, teorijas redukuoti iki pagrindinių idėjų, o šias vėl išplėtoti į išstis teorijas. Be to, kalba suteikia galimybę iš vienu minties objektų bei jų komponentų sudaryti naujus objektus. Jau vien šie kalbos bruožai lemia, kad, norėdami perteikti informaciją apie kokį nors tikrovės fragmentą, mes esame priversti: 1) „sukapoti“ jį į tam tikras savybes, elementus, santykius; 2) išdėstyti tas savybes, elementus, santykius vieną po kito pagal kokį nors mums svarbų jų ryšį (genetinį, struktūrinį, erdvinį ar kt.); 3) paskui iš tos sekos rekonstruoti viso fragmento vaizdą. Dėl to kalbinis tikrovės fragmento aprašymas visada virsta begaliniu procesu: kruopščiausiai jį suskaidžius, niekada iki galo neišsemiamą ta visumą, kurią galima simultaniškai atkurti dvimačiais ar trimačiais atvaizdais (vadinamaisiais ikoniniais ženklais). Vadinasi, visuomenė verčiama naudoti tokias informacijos išgavimo, perdėbimo ir perdavimo priemonės, kurios gali išvengti natūralios kalbos ribotumų.

Už kalbinio mąstymo ribų (nors ir ne be jo įtakos) susiformuoja ritualai, pirmykščiai amuletiniai simboliai, įvairios grafinės bei muzikinės kūrybos formos. Jų turinio neišsemiamumas kalbos priemonėmis yra pakankamas praktinis argumentas prieš mėginimus visas mąstymo formas suvesti į kalbinį mąstymą. Nors, antra vertus, tas nesuvedamumas neduoda pagrindo ritualinę, muzikinę veiklą, įvairias vizualinės kultūros formas atskirti apskritai nuo žmogiškojo mąstymo sferos.

Žinoma, dėl anksčiau nurodytų ir kai kurių kitų bruožų kalbinis mąstymas lieka svarbiausia mąstymo reikšimosi forma, pagrindiniu teorinės veiklos instrumentu, susijusiu su visomis kitomis istoriškai kintančiomis mąstymo formomis. Bet savo ruožtu kalbinis mąstymas vėlgi nėra vienašalis: jo pagrindu istoriškai susiklosto tokios specifinės mąstymo atmainos, kaip mitologinis (mistinis), meninis, mokslinis mąstymas, o greta šių atmainų išlieka kasdieninė patirtimi ir nespecializuota buitine kalba pagrįstas sveikasis protas, arba buitinė sąmonė. Tų atmainų formavimasis yra susijęs su nevienoda mąstymo orientacija, su skirtingų visuomenės dvasinių funkcijų atlikimu.

Mąstymo funkcijos ir dvasinės kultūros formos. Dar ir šiandien galima susidurti su kadaise paplitusiu požiūriu, kad žmonijos mąstymo raida yra ne kas kita, kaip mokslinio mąstymo istorija, o visa žmonijos dvasinė kultūra — tai išstis pažinimo procesas, kuris prasideda fantastiniais, mitologiniais paveikslais, o paskui „apsivalo“ nuo tikrovę deformuojančio antropomorfizmo ir virsta aukščiausia, objektyviausia mokslinio žinojimo forma.

Pro šį požiūrį aiškiai „persišviečia“ G. Hegelio absoliutinės idėjos savižinos pakopų koncepcija, kurioje *pirmoji* tos savižinos forma „yra *betarpiškas* ir kaip tik dėl to *lutiminis* žinojimas, žinojimas paties jautimumo bei objektyvumo forma ir pavidalu, jame absoliutas įžvelgiamas ir

pajuntamas. *Antroji* forma yra *įsivaizdavimo sąmonė*, pagaliau *trečioji* — *laisvos absoliučios dvasios mąstymas*“³⁴. Pirmąją formą, kaip žinome, čia sudaro menas, antrąją — religija, trečiąją — filosofija.

Tačiau toks požiūris padaro visas nemokslines kultūros formas istoriškai atgyvenusiu reiškiniu³⁵ arba nelygiaverčiu mokslo partneriu, nes atskirų kultūros formų vertė čia nustatoma pagal tai, kiek jos priartėja prie mokslinio pažinimo. Nei praeitų epochų nemokslinės kultūros išliekamoji vertė, nei jos kintantis istorinis vaidmuo, nei sociologiniai duomenys apie jos funkcijas šiuolaikinėje visuomenėje to požiūrio nepatvirtina. Dvasinės kultūros sritis yra daug platesnė už pažinimo sritį, o mokslas nėra absoliuti kultūros viršūnė, prie kurios turėtų artėti ir su kuria pagaliau turėtų sutapti visa žmonijos dvasinė kultūra. Be specializuotos žinių kaupimo, jų tikrinimo, perdirbimo ir pritaikymo kultūros formos, egzistuoja daugiau ar mažiau specializuotos socialinių jausmų, nusiteikimų, troškimų, idealų, vilčių, reikalavimų reiškimo formos. Semiotiškai kalbant, be semantinės kultūros egzistuoja tarpusavyje nepakeičiamos ekspresinės, pragmatinės³⁶ ir kai kurios kitos dvasinės kultūros formos. Tas skirtingas kultūros formas atitinka nevienoda mąstymo orientacija, nevienodi minties organizavimo būdai. Vienur mintis yra aiškiai ir atvirai konstruojama, lengvai galima nustatyti jos atskirus elementus; kitur, priešingai, ji sudaro tik vaizdinių arba fantastinių vaizdų sekos potekstę, kuri tik numanoma, tik spėjama, tik galima sukonstruoti. Sakysime, menas išreiškia tokią idėją, kuri, I. Kanto žodžiais tariant, paskatina daug galvoti, bet jokia apibrėžta mintis, t. y. sąvoka, negali jai būti adekvati...“³⁷ Vienur griežtai laikomasi teiginių loginio ryšio, kitur demonstratyviai tas ryšys ardomas ir artėjama prie absurdiškų sakinių (R. Karnapo terminologija), t. y. vartojami pseudoteiginiai (A. Ričardso terminologija), konstruojantys estetinę išraišką.

Nors visose dvasinės kultūros formose galima įžvelgti tam tikrą semantinį turinį, lengviau arba sunkiau išreiškiamą loginiais teiginiais, tačiau ne visur tas turinys yra vienodai apibrėžtas, ne visur jo vaidmuo vienodas. Vienur informacija apie tikrovę yra kūrybinių pastangų tikslas, kitur — tik priemonė subjekto pozicijai, jo nusiteikimui, norams išreikšti, dar kitur ji panaudojama žmonių elgsenai paveikti. Dėl to mene ieškoti mokslinės argumentacijos tiek pat beprasmiška, kaip ir iš mokslo reikalauti, kad jis laikytųsi sveiko proto principų. Dėl to, man rodos, apskritai teisingas F. Kesidis, kai jis protestuoja prieš mito funkcijų suvedimą į pažintinę funkciją, nes „koko nors reiškinių mitologizacija iš esmės reiškia ne to reiškinių priežastinį aiškinimą (gal būtų geriau pasa-

³⁴ G. W. F. Hegel, *Ästhetik*, B. I, 1965, S. 108.

³⁵ G. Hegelis tiesiog ir tvirtina, kad, sakysime, „menas jo aukščiausios paskirties atžvilgiu lieka mums praeitimi“ (ten pat, p. 22).

³⁶ *Ekspresine* čia vadinama visuomenės intencijoms, norams, ketinimams reikšti skirta kultūra, o *pragmatine* — žmonių elgsenos reguliacijai kuriama kultūra (įsakymai, potvarkiai, nurodymai, rekomendacijos ir kt.).

³⁷ I. Kant, *Kritik der Urteilskraft*, Leipzig, 1968, S. 208.

kyti: ne tiek priežastinį aiškinimą.— *Aul. pastaba*), o, atvirksčiai, jo pažinimą realiai duotu ir baimingai gerbiamu“³⁸. Ta idėja, žinoma, neoriginali. Ji siejasi su ta antignoseologistine mitologijos aiškinimo tradicija (V. Vuntas, F. Boasas, A. L. Kréberis, R. Benedikt, B. Malinovskis, A. R. Redklifas-Braunas ir kt.), prie kurios priklauso ir L. Levi-Briulis. Panašių antignoseologistinių krypčių yra nemaža menotyroje, estetikoje bei vadinamojo sveiko proto, arba buitinės (kasdieninės) sąmonės, tyrimuose.

Tiesa, tas antignoseologizmas čia dažnai per daug radikalus, nes sąmonė visiškai „apvaloma“ nuo pažintinio turinio. Ir tada, suprantama, neįmanoma paaiškinti, koku būdu pirmykštis žmogus vis tik plečia savo akiratį, jeigu jo sąmonė nugręžta nuo priežastinių reiškinių ryšių, jeigu ji iš viso nieko neaiškina.

L. Levi-Briulis, kaip žinoma, cituoja, o paskui daug syk kartoja esamų šamano Aua samprotavimus, išdėstytus žymiam etnografui K. Rasmusenui: „Mes nieko neaiškiname, mes niekuo netikime (nėra vaizdinų, kurie kyla iš poreikio žinoti arba suprasti (<...> Mes bijome visko, ką matome aplink save“³⁹. Bet tie samprotavimai (kaip mes bežiūrėtume į jų mokslinę vertę) nesudaro jokio pagrindo radikaliai antignoseologizmui. Iš tikrųjų maginis mąstymas neturi specialaus pažintinio tikslo, pavyzdžiui, tokio, kuris būdingas moksliniam mąstymui ir kuris yra dvasinės kultūros istorinės diferenciacijos, o galų gale visuomeninio darbo pasidalinimo padarinys. Apsiriboti pažintiniu turiniu — vadinasi, sumokslinti, modernizuoti mitologiją. Bet tai nereiškia, kad maginis mąstymas iš viso neturi pažintinio aspekto. Maginis mąstymas taip pat remiasi bendra pažintine prielaida, kad nepriežastinių reiškinių nėra. Tiesa, maginės priežastys skiriamos nuo praktine pertvarkomąja veikla kontroliuojamų priežasčių. Tai antropomorfinės priežastys, pasižyminčios tikslingu, valingu poveikiu į praktinę veiklą nevaldomas atsitiktines pasekmes. Tačiau jos pirmykštės bendruomenės žmogui *paaiškina*, kodėl, sakysime, vienos ir visiškai tos pačios praktinės veiklos procedūros vienašyk yra sėkmingos, o kitašyk — nesėkmingos.

Žinoma, nei toks aiškinimas, nei jį atitinkančios maginės procedūros nepadedą nei numatyti atsitiktinių procesų, nei jų valdyti, bet jos padeda palaikyti pirmykštei bendruomenei *reikalingą iliuziją*, kad nekontroliuojamų reiškinių nėra. Nustatydama maginės galios turintį reiškinį ir atlikdama su juo atitinkamas magines procedūras, bendruomenė palaiko praktinei veiklai *būtiną optimizmą, pasitikėjimą savo jėgomis* ir ypač *viltį* sunkiausiomis gyvenimo sąlygomis.

Galima pasakyti, kad maginio mąstymo procedūros pasirodo reikalingos tada, kai įprastoje situacijoje susiduriama su žmogui reikšmingomis, bet praktiškai nekontroliuojamomis atsitiktinėmis pasekmėmis (liga

³⁸ Ф. Х. Кессиги, От мифа к логосу, с. 40.

³⁹ Л. Леви-Брюль, Сверхъестественное в первобытном мышлении, с. 9—10.

ir pasveikimas, darbo pasisekimas ir nepasisekimas, stichinė nelaimė ir nelaimės išvengimas), sukeliančiomis didelę emocinę įtampą. Ta įtampa priverčia išrasti, išgalvoti, nuspėti savotišką „atpirkimo ožį“, t. y. kokį nors kitą iš situacijos išoriškai išsiskiriantį arba su ja susijusį neįprastą reiškinį (retos išvaizdos augalą, gyvūną, neįprastą žmogaus elgseną arba aprangą, keistą akmenį ir kt.), arba įprastą, bet jau tam tikrą vertybę žymintį reiškinį (tryliką numerį, nepasisekimą patyrusį žmogų ir kt.), kuriam galima suversti „kalnę“ už tuos praktiškai nekontroliuojamus reiškinius. Suradus tokį reiškinį, kuriam galima priskirti maginės galios, imamasi atitinkamų maginių procedūrų: žalingą poveikį stengiamasi neutralizuoti, o naudingą — perkelti į panašias naujas situacijas.

Taigi maginis mąstymas sudaro tokią pirmąją bendruomenės (o ne pirmąją, besiformuojančią, žmogaus) sąmonės sferą, kuri *palaiiko jos praktinį aktyvumą neįveikiamų susidūrimų su gamta sąlygomis*.

Skirtingas mąstymo formas sąlygoja tos funkcijos, kurias iš dalies atlieka jau pirmąją bendruomenės žmonių sąmonė ir kurios specializuotu būdu išvystomos tokiomis dvasinės kultūros formomis, kaip mokslas, filosofija, menas, mitologija ir kt. Šiomis istoriškai susiklosčiusiomis, kintamomis formomis ir reiškiasi Homo sapiens sąmonė. Jos visos yra viena nuo kitos priklausomos, ir pagaliau jas iš dalies integruoja universaliausias sveikas protas, arba buitinė sąmonė.

Tokiam funkciškai diferencijuotam žmogaus mąstymui ir jo atskiroms formoms toli gražu neprilygsta besiformuojantis pirmąją žmogaus arba vaiko mąstymas. Homo sapiens vaizdinis mąstymas neišvengiamai remiasi visomis kitomis kultūros formomis, taip pat ir pažintinėmis, todėl jo semantinis turinys gali būti specialiai išskiriamas ir įsąmoninamas; tuo tarpu hipotetinio pirmąją mąstymo vaizdingumas buvo apskritai menkai išsivysčiusios semantinės bei pažintinės funkcijos padarinys.